

Margit Mogensen

Eventyrets tid

Danmarks deltagelse i
Verdensudstillingerne 1851-1900

Landbohistorisk Selskab 1993

Kapitel 3.

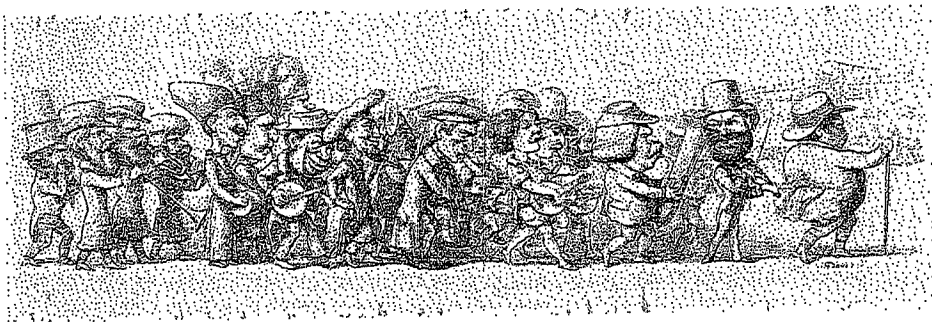
Den første verdensudstilling i London 1851

Englands industrielle førerstilling var omk. 1850 ubestridt. Man havde datidens vigtigste ressourcer, jern og kul, og endnu beherskede England verdenshavene¹. På landbrugsområdet var man i front med maskiner², og ophævelsen af importtolden på korn i 1846 bestyrkede indtrykket af en økonomisk liberal og frygtløs stormagt. Men der var behov for et større marked til de engelske industrivarer under den stigende konkurrence, som frihandel indebar, og tidspunktet for selvudfoldelse i form af en *international* udstilling var derfor optimalt³.

»The Great Exhibition« i London 1851 og det til lejligheden opførte Crystal Palace i Hyde Park blev selve gennembruddet for det 19. århundredes store udstillinger, og det blev den *total-begivenhed*, man siden brugte som målestok, når det skulle vurderes, om en udstilling havde været en succes eller ej. Avisen »Fædrelandet« skrev før udstillingen kritisk om, at England nu sammenkaldte »vasaller fra Frankrig til Kina til én stor eksamen«⁴. Udstillere og tilskuere strømmede til; der kom over 6 mio. mennesker, også mange danskere, og udstillingen blev kaldt en folkekongres, der ikke før var set⁵. Siden har de fleste kunst- og verdenshistorier da også bragt et prospekt af udstillingsbygningen og lidt om dets bygmester Joseph Paxton, om dronning Victoria og navnlig gemalen, prins Albert, som engagerede sig stærkt i udstillingen. Her vil bygningen også blive kort behandlet, men i øvrigt er vægten lagt på Danmarks vej til den internationale platform. Kapitellet handler også om indtryk fra udstillingen.

Dansk ja til London

I februar 1850 overbragte den engelske gesandt i København, Sir Henry Wynn, Udenrigsministeriet indbydelsen, og samtidig hermed indløb underretning fra Danmarks gesandt i London⁶. Herefter kunne et administrativt forløb, der snart blev klæssisk, begynde: Fra Udenrigsministeriet gik indbydelsen videre til Indenrigsministeriet og Kultusministeriet, som dengang tilsammen dækkede alle indenlandske civile anliggender på højeste niveau. Udenrigsministeriet så positivt på sagen, og der blev nedsat en komite for dansk deltagelse, sådan som

Med hele den tyrkiske musik drog strømme af besøgende til Krystalpaladset i London 1851. I baggrunden har karikaturtegneren angivet omridset af Joseph Paxtons bygning af jern og glas med det markante tøndehvælv.

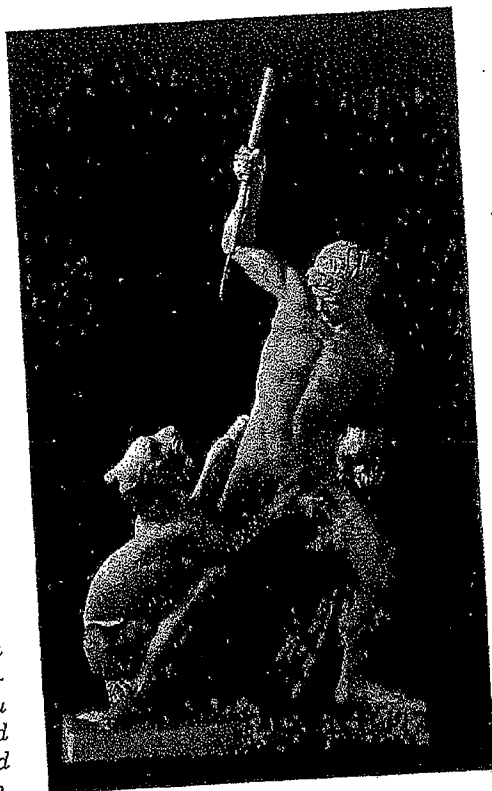
englænderne krævede det, for at landet officielt kunne deltage. Den kom til at bestå af Gottfried Garlieb, chefen for Handels- og konsulatsdepartementet under Udenrigsministeriet, jernbanedirektør Viggo Rothe, udpeget af Indenrigsministeriet (dog tillige aktiv i Industriforeningen), og endelig havde Kunstakademiet efter anmodning fra Kultusministeriet udpeget arkitekten, professor G.F. Hetsch, der allerede i mange år havde beskæftiget sig med kunstens samspil med industrien og virket for udstillinger.

Da det blev kendt, at der forelå officiel indbydelse fra England, og hvem der var udpeget – og navnlig forbigået – til komiteen, blev der røre. Industriforeningen følte sig overset og krævede at blive officielt repræsenteret med et par medlemmer, og det endte med, at mekanikus P.J. Winstrup og bogholder Julius Hellmann blev indlemmet i komiteen⁷. I beretninger bagefter hedder det meget diplomatisk, at man fra begyndelsen var klar over, »at en virksom og kraftig bistand fra Industriforeningens side ville være absolut fornødent til sagens fremme«⁸).

Man kunne nu tro, at alle misteltene var taget i ed i denne sag, men nej! Der var mindst én mere, der følte sig overset, nemlig fabrikdirektør og industrihistoriker O.J. Rawert. Hans embede var tillige med en række andre opgaver fra det tidligere Kommercekollegium blevet henlagt til det nye Indenrigsministerium, og det har givetvis ikke behaget ham. Rawert følte sig overhalet af den yngre jernbanedirektør Rothe, men hans klager til ministeriet synes ikke at være blevet taget til følge⁹, og i øvrigt døde Rawert allerede i juli 1851, 65 år gammel.

I Industriforeningen var man særdeles ivrig efter at deltage i London, og fra en udenrigspolitisk synsvinkel var England et ganske fornuftigt mødested – her kom også fredsforhandlingerne med Preus-

Billedhuggeren J. A. Jerichaus »Panterjæger« (1845-46) blev udstillet i London 1851 i den originale gipsversion og fotograferet til juryens rapport 1852. Jerichau fik ros og medalje for gruppen, der ved bevægelsen og dramaet om liv og død sprængte den Thorvaldsenske klassicisme.

sen efter treårskrigen til at foregå. Fjendebilledet var blevet udskiftet siden de første årtier af århundredet, og man var i det hele taget positiv over for udlandskontakter, når blot det ikke var med Preussen!

Hvad der nærmere skulle præsteres for at deltage i Londonudstillingen, synes man dog ikke at have bekymret sig så meget om. Foreløbig optog det kun Industriforeningen, som i Quartalsberetning for første kvartal 1850 skrev om den kommende udstilling. Komiteen derimod forhastede sig ikke, da man først ville have rede på hvilke penge, der kunne rejses.

Men i maj 1850 udsendte den danske udstillingskomite et cirkulære til aviserne, foreninger og fremtrædende personer¹⁰. Her blev essensen af det meget detaljerede og omstændelige materiale, englænderne havde offentliggjort, præsenteret: Udstillingen skulle åbne 1. maj 1851 i en ny bygning. Hvert lands nationale komite skulle udvælge produkterne til den plads, man fik tildelt. Alt skulle kunne indordnes under fire hovedgrupper, som er karakteristiske for tidens forestilling om industri:

Viggo Rothe (1814–1891) blev som ung cand.polyt. knyttet til Industriforeningen i København, og i 1848 blev han teknisk direktør for de nye sjællandske jernbaner. Som medlem af udstillingskomiteen for Danmarks deltagelse i London 1851 viste han sig også som en praktisk mand, der sørgede for, at der blev skaffet både jdepotter og Randershandsker til udstillingen.

Råmaterialer og produkter, som kunne give oplysning om de af naturens frembringelser, med hvis bearbejdelse industrien sysselsætter sig.

II. *Maskiner*, som ere anvendelige ved agerbruget, fabriksdrift og for så vidt og de ere skikkede til at give oplysning om de midler, som kunstfliden anvender til bearbejdning af naturens produkter.

III. *Fabrikata*, der ere fuldt færdige og skikkede til at oplyse resultaterne af de operationer, som ved hjælp af industrien foretages med naturens produkter.

IV. *Billedhuggerarbejder*, modeller eller frembringelser af den plastiske kunst.

Altså et forløb, der trin for trin skulle føre frem til det højeste, nemlig alt hvad der, som det hed, »kunne henføres til begrebet skøn kunst«; d.v.s. der hvor den »rå« natur var helt sublimeret! Kunstgenstandene skulle i øvrigt være af nulevende kunstnere, og der måtte ikke sendes mere end tre værker fra hver. Malerier kunne ikke udstilles som kunstneriske frembringelser, da det i denne omgang drejede sig om »kunstflid«, tidens andet ord for industri, som man især så udtrykt ved skulpturer.

I juli 1850 lå det endnu tungt med seriøse danske tilmeldinger, og

man frygtede med god grund, at »industrien« ville blive utilstrækkeligt repræsenteret¹¹, idet kun én havde givet bestemt tilsagn, mens alle andre havde bedt om betænkningstid. Den modige, der ikke ønskede betænkningstid, var nålemager Pechüle i København. De øvrige mere forsigtige var en urtekræmmer Jørgensen i Vingårdsstræde ligeledes København, der ville udstille »Pederstrups tørrede grøntsager«, konservator Skeel fra Naturhistorisk Museum ville deltage med udstoppede dyr. Andre interesserede var hofkunstdrejer Schwartz, linnedfabrikant Olsen, buntmager Warming i Vimmelskaftet, med »et tæppe af indenlandske dyrs pelsværk«, broderihandler Levin i Østergade med kulørt broderi, hofbogtrykker Luno med »tabelværk«, og endelig ville købmand Schou i Slagelse vise prøver af »bedste byg«. Desuden mentes fabrikanterne Jacob Holmblad (stearinlys) og Petit (hermetiske sager) at ville deltage.

Tilmeldingsfristen til England var 1. september 1850, men endnu i slutningen af august var der trods gentagne opfordringer fortsat usikkerhed om, hvem der skulle udstille. En kladdefortegnelse viser, at flere var kommet til, men en del fandt komiteen ikke egnet. Det gjaldt f.eks. produkterne fra nålemageren, som først af alle havde tilmeldt sig.

Til de mere vægtige nytilkomne hørte bl.a. instrumentbyggerfirmaet Hornung & Møller, København, som siden gang på gang tog priser hjem ved deltagelse i verdensudstillinger. Det samme gjaldt kronometer- og urmagerfirmaet Urban Jürgensen og sønner og Den kgl. Porcelainsfabrik. På listen optræder også typograf Sørensen med »model af en sætte- og sortermaskine«; den blev et af hovednumrene. Af kunstnere var både H. V. Bissen og J. A. Jerichau kommet på listen.

Ved personlig henvendelse til forskellige nøglepersoner lykkedes det at få antallet af udstillere op på 47 og derved at få sikret en *lidt* bredere dækning, men ikke mere end at komiteen måtte indkøbe, hvad den mente, der manglede. Jernbanedirektør Rothe måtte indforstået skrive 12 par lammeskindshandsker fra Randers og nogle jydepotter!¹²

Endelig 21. september 1850, altså »kun« en lille måned forsinket, fik gesandten i London listen over de danske udstillere¹³. Til forberedelserne hørte også, at man måtte have en myndig mand som kommissær i London, men man havde desværre ingen penge at lønne vedkommende med. Problemet blev løst ved, at man fik den velhavende danske finansmand Regnar Westenholtz, indtil 1848 generalkonsul i Hamborg, til at varetage Danmarks interesser under forberedelserne og udstillingen.

Rejser og drømme om ny teknik

Deltagelse i London blev finansieret ved en blanding af private og offentlige midler, i alt nåede man op på mere end 9.000 rd. i tilskud til dækning af udgifter ved transport og til studierejser¹⁴. Det svarede til ca. en tredjedel af det beløb, som på finansloven var afsat til støtte for videnskab og kunst. I grunden ikke så ringe, når man tager i betragtning, at det var noget nyt at skulle vise sig på udstilling uden for København eller nærmeste købstad.

Næsten halvdelen af midlerne gik til rejseunderstøttelse til 32 »industridrivende«, hvoraf 5 selv udstillede. Langt de fleste var mestre eller på anden måde selvstændige i deres fag eller forretning. De fleste var fra København, 18, resten fra provinsen, oftest købstæderne. Ansøgerne talte vævere, klædefabrikanter, bøssemagere, instrumentbyggere, urmagere, snedkere, maskinbyggere, jernstøbere, og nogle få havde tilknytning til landbruget, d.v.s. dem, der var optaget af den begyndende mekanisering og driftforbedring¹⁵.

For den sidste gruppes vedkommende blev ansøgningerne fra den centrale udstillingskomite sendt videre til Landhusholdningsselskabet, som dog afslog¹⁶. Måske mente man i det store landbrug allerede at være garderet m.h.t. det nye, idet man netop i 1851 bevilgede 500 rd. til docent i landøkonomi ved Polyteknisk Læreanstalt, B.S. Jørgensen, der rejste til England for at indkøbe »arbejdsbesparende agerdykningsredskaber«¹⁷. Landhusholdningsselskabet tillagde i øvrigt ikke udstillingen i London den helt store betydning, og det gjorde ikke indtryk, at den industridominerede udstillingskomite fromt udtalte, at det »ville være ønskeligt, om også agerbrugere og sådanne, der særligt have lagt dem efter forfærdigelse af de til agerbruget fornødne redskaber måtte kunne gives lejlighed til at bivåne en udstilling, som i deres fag sikkert vil frembyde meget seværdigt, som burde fortjene efterlignelse i vort land«¹⁸.

Inspiration til ny teknisk udvikling hjemme var en hyppig begrundelse hos dem, der ansøgte om rejsepenge. Fra den landbrugsfagligt aktive Præstøegn var det de maskininteresserede, der meldte sig. Med varme anbefalinger fra byens bedste mænd søgte nyetableret jernstøber og maskinbygger C. Pedersen, Præstø¹⁹. Hans vej var såre typisk gået fra hjulmagerfaget over fremstilling af »agerdykningsredskaber, såvel alle slags svingplove og harver samt rensemaskiner og tærskemaskiner«. Siden havde han efter »en prøvelse af professor Ørsted i den Polytekniske Læreanstalt« fået 300 rd. fra Det Reiersenske Fond og var kommet i gang med jernstøberi. Det er tydeligt, at han

er optaget af alle mulige former for mekanik og, som i øvrigt de fleste, fremhæver han, at han også mener at kunne gavne »det almindelige« og fædrelandet ved et besøg på udstillingen. Det nationale lå på læben og flød let i pennen her umiddelbart efter treårskrigen afslutning.

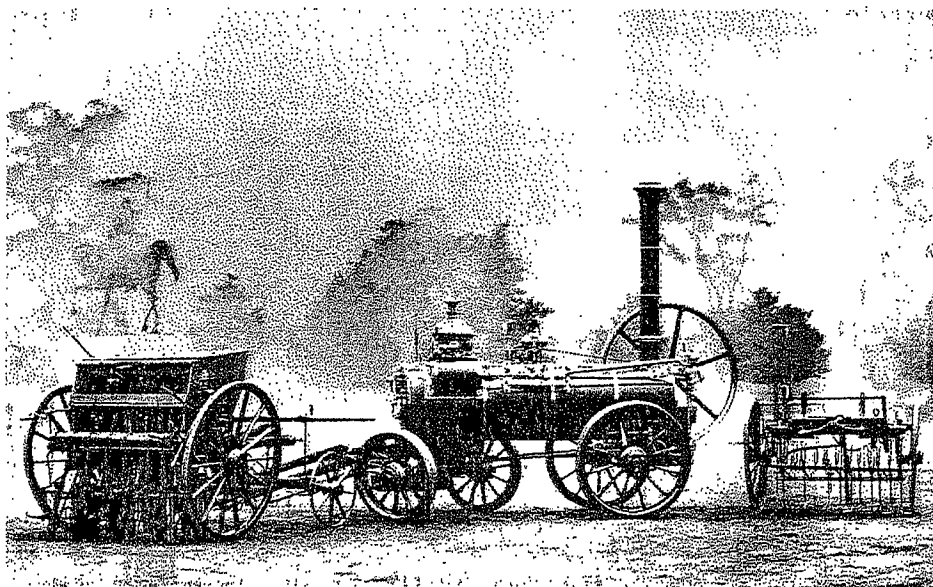
En 34-årige landmand P. Rasmussen, fra gården Lovisenlyst ved Helsingør slog i sin ansøgning et slag for samarbejde mellem landbrug og industri. Han ventede, at der vil være udstillet ikke blot egentlige agerbrugsmaskiner, »men også en masse af maskiner, hvis hensigt er at forædle landmandens produkter, og når man betænker, at agerbruget er Danmarks vigtigste og næsten eneste indtægtskilde, så formener jeg, at den praktiske landmand må stå ved siden af maskinbyggeren, når der spørges om denne eller hin maskine passer for vort agerbrug eller ikke ...«²⁰.

Om Rasmussen kom afsted, tør ikke siges, men rejsemidler fik han i hvert fald ikke del i. Flere rejste naturligvis for egen regning netop for at se på landbrugsmaskiner. F.eks. drog godsejer Frederik Sehested, Broholm, til udstillingen, og hans private optegnelser fra et par juniger på udstillingen giver godt indblik i, hvordan han omhyggeligt udvalgte de agerdyrkningsredskaber og maskiner, han ville købe og det, han blot iagttog for at få det kopieret hos smeden derhjemme²¹.

Håndværkeransøgningerne – og det var flertallet – vidner om denne gruppes traditionelle europæiske orientering gennem turene på valsen i ungdommen og viden om deres fags udøvelse i andre lande. Flere urmagere søgte. Blandt dem var H. L. Kyhl og søn i København²², som i London ville studere beslægtede fag og »søge, hvad som heraf måtte forekomme, som i vort fædreland med nytte kunne finde anvendelse, eller som hidtil for os har været ubekendt, og som eksempel anføre sådanne urkonstruktioner og lignende mekaniske indretninger, som i den nyere tid hyppig finde anvendelse på fysikkens gebet, såsom elektricitets anvendelse til ure, der muligen vil komme til at få stor indflydelse på vort fag, som også indretningerne af forskellige systemer af elektriske telegrafer.« Familien Kyhl modtog 200 rd. til rejsen af de afsatte midler, d.v.s. ca. to trediedele af en faglært københavnsk arbejders årsløn²³, og formentlig kom begge til London. Gamle Kyhl udstillede et avanceret tårnur »med transparent skive.«²⁴

Plads og priser

Efter forhåndsplanen skulle hvert lands varer ikke nødvendigvis udstilles samlet, men indpasses i grupper i Krystalpaladsets store udstillingshal. Både beretninger og fotografier viser dog, at i hvert fald en

Uden for Krystalpaladset i Hyde Park blev der i 1851 udstillet det sidste nye i landbrugs-maskiner. Danske jernstøbere og større landmænd udså sig omhyggeligt, hvad de kunne bruge, og fik det derpå kopieret derhjemme.

del lande havde deres afsnit ét sted i hallen. Det er ikke helt klart, hvordan den side af sagen blev løst for Danmarks vedkommende, men formentlig har man haft det meste samlet. Man rådede over godt 100 m², hvilket kun var ca. en halv procent af det samlede overdækkede udstillingsareal. England bredte sig over det meste af pladsen, og kun to femtedele var reserveret til udlandet²⁵. Fra dansk side ville man i oktober 1850 gerne have oplysninger om den tilmålte vægplads, men kunne ikke få det, da det kom an på udformningen af bygningens søjler. Man får her i et glimt et indtryk af, hvordan byggeriet i visse henseender nærmest blev improviseret²⁶.

Man havde også korresponderet med englænderne om, hvorvidt der måtte være priser på varerne. Dette tilsyneladende banale spørgsmål blev principielt, fordi de engelske udstillingsmyndigheder kædede det sammen med det opbyggelige og moralske, man så gerne ville fremhæve ved nationernes fredelige møde. Man var tilbøjelig til at mene; at den ædle opvisning af menneskehedens formåen – især Englands! – ville blive reduceret til en basar, hvis der blev skiltet med priser. Modviljen mod synlige priser skyldtes dog nok især, at man i virkeligheden var bange for den ellers så berømmede konkurrence med udlandet (Frankrig). Sartheden blev opretholdt ved denne udstilling, men dog ikke mere end at juryerne skulle have adgang til priserne, så de ved bedømmelsen også kunne tage hensyn hertil.

Krystalpaladset åbnes

De mere ideologiske sider af udstillingsarrangementet blev understreget gennem den berømte udstillingsbygning. Dens historie og forhistorie må derfor kort fortælles.

Det begyndte med, at byggekomiteen af dronning Victoria fik rådighed over et stort areal ved sydsiden af Hyde Park²⁷, og herefter blev der udskrevet en international arkitektkonkurrence, som dog ingen danskere synes at have deltaget i. Der indkom ikke mindre end 245 forslag²⁸, men åbenbart fandt komiteen ingen af forslagene helt ideelle, og i juli 1850 kunne man i Illustrated London News se et ikke indsendt og meget anderledes forslag fra Joseph Paxton. Paxton var chefgartner for hertugen af Devonshire, og i denne stilling havde han i de foregående år påkaldt sig positiv opmærksomhed, også i kongehuset. Han var lidt af et multitalent, som udgav magasiner, byggede storslåede drivhuse, opfandt sindrig parkillumining, og endelig var det under megen omtale i 1849 lykkedes ham at få frø fra en kæmpeåkande fra Britisk Guyana til at gro og blomstre i England. Den første blomst blev overrakt dronning Victoria og opkaldt efter hende. Den eksotiske historie med åkanden fik betydning for udstillingsbygningen. Dels blev et eksemplar udstillet i bygningen, dels skal hele Paxtons lette design være inspireret af åkandebladernes struktur og bæreevne. Planen for bygningen, der skulle opføres i jern, træ og glas, betog både byggekomiteen og store dele af offentligheden – og sejrede. Punch lancerede hurtigt det ædelt klingende navn: »Crystal Palace«.

Bygningen blev opført på rekordtid, fra september 1850 til februar 1851, og den blev banebrydende for de nye jernkonstruktioner og for en teknologi, der tillod anvendelse af masseproducerede og standardiserede elementer. Et par tusinde håndværkere arbejdede dag og nat, og det hele blev fulgt af de illustrerede blade og af publikum, som man allerede i byggeperioden lod komme ind mod entré. En vigtig målgruppe var arbejderklassen, som både før og under udstillingen blev tilbudt billig entré til området. Udstillingen måtte selvfølgelig gerne virke nationalt opdragende og stabiliserende, så f.eks. revolutionære tilbøjeligheder blev holdt i ave. Fra første begyndelse var det hele en vel tilberedt godbid for pressen, og der blev ikke blot tegnet, men også fotograferet; også på dette punkt blev der taget hul på en ny tid.

»This day is one of the greatest and most glorious of our lives« noterede dronning Victoria lykkelig og stolt i sin dagbog om 1. maj 1851, udstillingens åbning²⁹. Åbningen 1. maj 1851 blev ét stort sus. Hun og prinsgemalen talte, men der blev også plads til ærkebispens af

Canterbury. Det sakrale præg blev på enhver måde betonet, og bygningsplanen var i virkeligheden formet som en vældig kirke med midtskib, tværskibe, gallerier og tøndehvælv.

Det vrimler med både danske og udenlandske beskrivelser af åbningsdagen, og alle giver udtryk for et sandt sansebombardement. Orgler brusede fra mange sider, der var overvældende farvepragt med eksotiske blomster og planter, springvand, træer og festligt malede interiører i rødt, gult og blå. Fra loftet hang røde bannere med navnene på landene, og inde og ude var der flag og atter flag. Pressen strømmede helt over, selv The Times, der hidtil havde forholdt sig skeptisk, var tilfreds med forløbet af åbningsdagen. »Verden har feber... en ny æra begynder åbenbart for Europa«, skrev en fransk korrespondent senere om udstillingen³⁰.

Bygningen trak virkelig folk til fra alle lag, og ingen gik upåvirket derfra. Den danske politiker Frederik Treschow, der var godt kendt med rejselivet og London, talte om »den vidunderlige skønne bygning«, hvis berømte indre elmetræer og jernporte blev opfattet som særligt betagende³¹.

Jernstøberibestyrer J.A. Schmidt i Ålborg havde været heldig at få 150 rd. af de udbudte rejsemidler. Bagefter skrev han en udførlig beretning, hvori han også udtrykte begejstring for bygningen: »Det hele var så overmåde net, men ser så svagt ud, at man skulle tro, at det ikke kunne bære sig selv og den tyngde, der f.eks. er på gallerierne, når de vare fyldte med mennesker, og dog findes ved nøje betragtning de forskellige materialer, støbejern, valset stand- og vinkeljern og træ så sindrigt anvendte imellem hverandre, at man snart overbevises om, at frygten er ugrundet, og at bygningen tværtimod er meget solid«³².

Journalisten og forfatteren Meir Goldschmidt faldt for størrelsen, blomsterne og den lette konstruktion, men savnede som de fleste overblik. Han følte nærmest smerte ved hele tiden at måtte forlade det, han lige havde fået øje på³³.

Krystalpaladset faldt til gengæld ikke i kunsthistorikeren N.L. Høyens smag, da han var på studiebesøg i udstillingssommeren³⁴. Han hæftede sig ganske vist også ved jernet, men med en bemærkning om, at *stilen* ikke i tilstrækkelig grad var tilpasset materialet. Han syntes den skulle have været mere klassisk og mindre »nygotisk«! Husets navn harmonerede heller ikke med virkeligheden, eftersom vinduerne var »temmelig skidne, tykke vinduesglas«. Med god grund var han også skeptisk over for al fredssymbolikken, og han havde i det hele taget en indgroet uvilje mod den toneangivende engelske stil. Så

Midterskibet i Crystal Palace, som »Punch« døbte udstillingsbygningen i 1851, rummede også et par af parkens store elmetræer, som man ikke havde nænnet at fælde til ære for industrien. Smedejernporten er noget af det eneste, der er bevaret fra bygningen. Den er i dag opstillet på grænsen mellem Hyde Park og Kensington Gardens.

hellere det franske og klassiske, hvis man ikke kunne klare sig med det sunde nordiske!

Vurdering af Danmarks indsats

I The Art Illustrated Catalogue, en stor prestige-publikation, der behandlede meget mere end kunsten på udstillingen, kaldtes Danmark med rette »a small exhibitor«, men man nævnte dog pænt de videnskabelige præstationer på elektromagnetismens område med H.C. Ørsted. Ellers fremhævedes Den kgl. Porcelainsfabriks figurer efter Thorvalden³⁵ samt J.A. Jerichaus »Panterjæger«, der der blev afbildet og kaldt »most spirited«³⁶. Jerichau fik da også medalje for gruppen, og den blev fotograferet og gengivet i juryens flotte beretning, som bagefter tilsendtes Danmark. De øvrige danske prisvindere var Urban Jürgensen, der tidligere havde fået adskillige præmier ved de indenlandske udstillinger, buntmager Warming for tæppet med »indenlandske skind«. Desuden fik firmaet Jens Wulff og sønner, Ribe, medaljer for kniplinger og papirfabrikant Drewsen og sønner, Silkeborg for fint skrivepapir³⁷. Danmark var blevet tilbudt en juryplads, og den danske komite udpegede C. F. Hetsch, selv om han først kunne være i London, efter at juryens arbejde begyndte. Imidlertid forpassede han helt tiden og nåede ikke frem i tide til domtermøderne. Da der skulle udpeges et kunstjurymedlem til udstillingen i Paris 1855, gik Kultusministeriet uden om Hetsch med en ironisk henvisning til hans »dåd« i London!³⁸.